

ЩЕ РАЗ ПРО ЗАКОН ЄДНОСТІ ПРОТИЛЕЖНОСТЕЙ: “ПРИМИРЕННЯ” ЧИ “БОРотьБА” МІЖ НИМИ

У статті розкривається гегелівське тлумачення вищезазначеного закону, за яким, на його думку, світ як тотожність (єдність) протилежностей (духовного і матеріального), вдаючись до ілюстрацій із різноманітних галузей дійсності, в тому числі і людини, можливий лише в примиренні цих протилежностей, а не в боротьбі між ними який є ідеологічним перекрученням марксистів.

Ключові слова: *тотожність (дух і природа), відмінність, протилежність, суперечність, абсолютна ідея, закон єдності протилежностей, примирення.*

Актуальність даної статті визначається тим, що деякі дуже важливі проблеми філософії, зокрема діалектики, на сьогоднішній день не мають узгодженості в поглядах зацікавлених. Ми зупинимося на проблемі, зазначеній у назві статті (чи не найважливішій для філософії).

Історичний спір між Гегелем і Марксом щодо вирішення суперечностей між протилежностями, єдність яких – це світ, що нас оточує і в якому ми живемо, завершив кінець ХХ століття на користь гегелівського “примирення”.

Та послухаємо професіоналів. “Маркс, критикуючи “Філософію права” Гегеля, його намагання досягти рівноваги в розподілі влади між “государем” і підданими, різко поставив питання: влада монарха чи влада народу; третього не дано. Однак і в умовах сучасності питання про рівновагу, розподіл влади між “першою особою” в державі і народом залишається актуальним. Принцип “або-або” менш реалістичний, ніж гегелівське: і “государ” (головна керівна особа), і народ” (Неллі Василівна Мотрошилова) [1]. “Марксистки віддають належне ідеї Гегеля про всезагальність суперечностей як джерела руху і розвитку, але критикують його за те, що він недостатньо глибоко розуміє роль боротьби протилежностей у процесі руху суперечностей і в шерезі випадків вирішує суперечності через взаємопримирення їхніх сторін. Разом із тим сучасні буржуазні філософи часто бачать у примиренні суперечностей (тут і надалі підкреслення наше. – В.Л.) у Гегеля ледь не головне його “досягнення” (Ігор Семенович Нарський) [2].

Події 90-х років ХХ століття довели, що переможцем у розумінні діалектики (адже діалектика ніколи не наполягала на тому, що світовий розвиток треба порівнювати зі “стрілою Невського проспекту” (М.Г.Чернишевський); вона (діалектика) знає і відхилення, і тупцювання на місці, залежно від того, про що йдеться (якщо мати на увазі соціальний розвиток – то чиї інтереси цей розвиток зачіпає)) виявився Гегель. Отже, перемога Гегеля в тому, що він не зрадив діалектичному “і одне і друге”, Маркс же зрадив: “або-або” – третього не дано”.

Прослідкуємо за гегелівським розумінням категорії “примирення” в “Науці логіки” (Енциклопедия философских наук: в 3-х т. – М. : Мысль, 1975. – Т. 1. – 452 с.), де він зупиняється на категорії “примирення” в різних зрізах проблеми сім разів, а на понятті “боротьба” – один. Щоб мене не звинуватили в перекрученні, нерозумінні чогось тощо, процитую: “У сьомому додатку до “Листів про Спінозу” Якобі найбільш ясно викладає свої заперечення, які він ... запозичив із філософії самого Спінози і відтак застосував їх для боротьби з пізнанням взагалі” [3]. Як бачимо, Гегелю-гносеологу потрібно лише довести недостатність метафізики як методу пізнання Якобі в “боротьбі з пізнанням взагалі”.

Не можна збагнути одного: як можна було нав’язати Гегелю “боротьбу протилежностей”, а потім звинуватити його в “недостатньо глибокому розумінні” її, як і багато чого не можна зрозуміти в комуністичному режимі колишнього СРСР, ідеологією якого був марксизм-ленінізм.

І ще одне застереження. Ми звертаємося до Енциклопедії філософських наук (тобто до малої “Логіки науки”) тому, що саме тут Гегель розробив діалектичну логіку в стилі викладу як систему категорій діалектики, де всі вони взаємопов’язані, переходять одна в одну, а тому відтворюють закономірність поступального розвитку Абсолютної ідеї,

а значить і природи (світу в цілому), оскільки природа є тілесним (фізичним) “інобуттям” цієї ідеї, і за життя Гегеля Енциклопедія виходила з друку 1817, 1827 і 1830 рр. Для порівняння з Великою “Логікою науки” (яка виходила 1812 і 1831 рр.; остання – за тиждень до смерті Гегеля), то там Гегель лише одного разу зупиняється на категорії “примирення”, показуючи через неї стосунок між кінечним і безкінечним [4].

Отже, сім разів Гегель зупиняється на категорії “примирення” в малій “Логіці науки”. Розглянемо кожний із них.

Першого разу в передмові до другого видання Енциклопедії він зауважує, що “...примирення зовсім не подібне до безумовного першобуття і тому подібних абстракцій, а являє собою той самий зміст, яким є спекулятивна ідея; остання виражає цей зміст у формі думки...” (с. 62). А оскільки спекулятивна, чи Абсолютна ідея є “інобуттям” світу, в якому ми живемо і діємо, то це означає вихід на рівень закону діалектики про єдність і примирення протилежностей, що є суперечністю, яка є джерелом руху, розвитку і, в першу чергу, матерії, а не ідеї, бо ідея з’являється в цей світ такою, що вже досягла своєї ідеальної вершини в Абсолютній (спекулятивній, тобто позитивно-розумній (§ 79, с. 201 указанного видання) формі. Отже, коротко кажучи, тут поняття примирення набуває категоріального (філософського) статусу загального закону діалектики.

Наступного разу в передмові до третього видання Енциклопедії Гегель торкається проблеми релігії. Він пише, що, перебуваючи серед своїх учнів, “Христос відкрив їм сам, власними вустами свою віковичну природу і віковичне надпризначення (примирити) Бога із самим собою і людей із ним), засоби спасіння і моральне вчення; віра учнів у нього включає в себе все це одкровення” (с. 76). Це означає не що інше, як примирити Бога з думкою про те, що Христос, Божий син, власною жертвою спасе людський рід від гріха, а людей примирить із Христом через цю Христову жертву, і увірувати як у Христа, так і в Бога як ціле, часткою якого і є Христос. З філософської точки зору це означає, що людина, як Божа подоба, мусить примиритися сама із собою (а тим самим і з Богом).

Утретє (§ 6, с. 89) Гегель пише: “вдумливий розгляд світу вже розрізняє між тим, що у великому царстві зовнішнього і внутрішнього наявного буття являє собою лише скороминуче і незначне, лише явище, і тим, що в собі воістину заслуговує називатися дійсністю. Оскільки філософія лише за формою відрізняється від інших видів усвідомлення цього змісту, то необхідно, щоб вона узгодилася із дійсністю та дослідом... тоді... вищою кінцевою метою науки є породжуване знанням цієї узгодженості примирення самосвідомого розуму (суб’єкта. – В.Л.) із сущим розумом, з дійсністю”. Оскільки поняття категорії фіксують найдовершеніший, найдосконаліший (тобто ідеальний) стан речей, якому дійсність, зокрема матерія, через свою матеріальність аж ніяк не може вповні відповідати (саме тому, напр., у фізиці, хімії існує поняття законів для ідеальних газів і всі інші ідеальні моделі науки, які, тим не менше, успішно застосовуються на практиці), то матеріальні об’єкти (предмети) не перетворювати треба, а примиритися з думкою про певну розбіжність ідеального та матеріального як непереборного стану речей, а тому й до дійсності треба пристосовуватись саме через примирення з нею. Йдеться про примирення між людиною і природою (своїм тілом), якої людина є частиною. Тобто йдеться про примирення людини як зі світом свого буття, так і зі світом узагалі.

Учетверте (§ 24, с. 128) йдеться про три форми пізнання: “безпосереднє знання”, характерне для релігії, а також “рефлектуюче” і “філософське пізнання”, які виходять за “межі безпосередньої природної єдності” з релігійним пізнанням. Тому Гегель наявне намагання двох останніх форм пізнання “осягнути істину за посередництвом мислення” називає “гординою людини, яка бажає власними силами пізнати істину”. Звідси, єдиним порятунком вважає “відмовитися від мислення і пізнання, щоб повернутися назад і досягти примирення. Мається на увазі примирення (у даному випадку “мирне співіснування” релігії і науки. Щодо “повернення назад” у процесі пізнання, треба сказати, що сьогоденні заклики про припинення діяльності з клонування людини (її органів), зростання атомної енергетики, не говорячи вже про заборону й знищення зброї масового ураження [5], взагалі мають свій сенс. У часи Гегеля про це ще не йшлося, тому слід також указати на те, що сьогодні, коли загальний стан розвитку науки (особливо в зга-

даних напрямках медицини і термоядерної фізики) є загрозовим, заклик (через ООН, ЮНЕСКО і т. д.) про “повернення назад”, які означають примирення з думкою, що не хто інший, як сама людина є найбільшою небезпекою для самої себе, а тому слід бути дуже і дуже розважливими, є актуальними.

У цьому параграфі звернення уваги Гегеля на те, що втрата “природної єдності” (форм пізнання. – *В.Л.*) є “чудесним роздвоєнням духовного в собі, було від початку предметом усвідомлення народів. У природі таке внутрішнє роздвоєння не зустрічається, і природні речі не знають зла”. Дуже важлива теза для сьогоденних науковців (природодослідників), яким варто лише захотіти дослухатися до Гегеля, що в природі немає “помилки” (“зла”), про які іноді вони пишуть. Лише відсутність узагальненого знання про розвиток природи, включаючи й організм людини, “спричиняє” “помилковість” у її пізнанні. Правильний висновок мав би бути такий: усі ці “відхилення” є наслідком стихійності її розвитку, а стихійність змінити не можна, вона продукувала, продукує і завжди буде продукувати “помилки”, які, повторюю ще раз, є неминучими через стихійність розвитку; цей стан речей можна вважати “законом” стихії. Прокоментуємо вищенаведені думки Гегеля. Світ, у цілому, у т. ч. і самого себе, треба сприймати як дане. У такій ситуації не може виникнути питання: “чому світ такий?”, бо за ним неминуче виникає наступне: “а чи може бути світ іншим?” Світ даний Богом, тому він є найкращий; якщо в ньому щось не подобається (так само, як і в самій людині), то це не провина Бога. Завдання свідомості (людини) – беззастережно у всьому покладатися на Бога (“єдність із Богом”).

З одного боку, свідомість провокує людину на пізнання світу, а отже, на його удосконалення (хоча б незадоволення ним), з другого, – примирює людину з Богом, а отже, зі світом – “виліковує рану” (Гегель), завдану гординею.

По-н’яте (§ 193, с. 382), тут, продовжуючи думку про історичну неповноту наших знань, що є підставою роздумувань про “природне зло” (“помилки”), Гегель указує, що “конечне (будь-яка річ природного чи соціального походження. – *В.Л.*) є такою об’єктивністю, яка разом із тим не відповідає меті, своїй сутності й поняттю, відмінним від цього поняття, або таке суб’єктивне уявлення, яке не включає в себе існування. Це заперечення і протилежність знімаються лише вказівкою на те, що конечне є чимось неіснуючим (мовою релігії (і моралі) – “злом”, мовою деяких науковців – “помилками”. – *В.Л.*); що ці визначення, які взято для себе, є одвічними й позбавленими всякого значення; що тотожність (тобто діалектична тотожність, яка за будь-якої рівності обов’язково має на увазі певну відмінність між протилежностями. – *В.Л.*), а отже, є тим, у що вони самі переходять і в чому вони примирюються”.

Як бачимо, прослідковується дуже важлива думка про співвідношення кінцевого і безкінечного. Конечне прагне до безкінечної зміни кінцевого (речей), а безкінечність (світу в цілому) можлива як ця безкінечна зміна кінцевих речей. Напр., безкінечність людського роду забезпечується омолодженням його прийдешніми поколіннями, а, скажімо, не вічністю конкретної людини. Такий стан речей вимагає примирення і примиренням є, усвідомлює це хтось чи ні. Тобто сутність кінцевого і безкінечного (безкінечне не само по собі, а через безкінечну шерегу кінцевого) вимагає примирення з таким станом речей, а перехід (злиття) протилежностей (кінцевого і безкінечного) одних в одні є тією суперечністю, що забезпечує (вирішується) цю безкінечність (природу). Чи є потреба в її (безкінечності) перетворенні? Давайте спитаємо про інше: навіщо її переробляти? Кантове “що я можу?” має лише одну відповідь: примиритися з наявним станом, і це має відбутися через пізнання (розуміння status quo) цього стану, тобто свідомості. За Гегелем, істинність (вічність) безкінечного забезпечується тимчасовістю (неістинністю) кінцевого, яке, звільняючи місце наступному кінцевому, забезпечує існування безкінечного. Отже, безкінечне існує через нескінченність проявів кінцевого як ушир, так і вглиб.

Таким чином, ще раз робиться наголос на тому, що світ такий, який він є, бо іншим він просто бути не може, тому не потрібно замислюватись над його перетворенням, а, пізнавши закони його розвитку, підкоритись їм, і лише в такий спосіб зможемо оволодіти

ним. Але це зовсім не означає, що перетворимося на його (світу) володаря. Це означає, що виживемо в цьому світі.

Шостого разу (§ 217, с. 399) Гегель (у черговий раз) нагадує, що, оскільки засобом виживання людини є її свідомість, ідеальне, яке для свого, ідеального, задоволення вимагає саме ілюзій, заблуджень (виставляючи бажане за дійсне), то “ідея у своєму процесі сама створює собі ілюзію, протиставляє собі щось інше, і її діяльність полягає в знятті цієї ілюзії. Лише із цієї омани народжується істина, і в цьому полягає примирення із заблудженням і конечністю. Інобуття (природа, ідеаліст інакше не може, але все ж Гегель заслуговує на увагу. – В.Л.), чи заблудження є необхідним моментом істини, яка існує лише тоді, коли вона реалізовує себе своїм власним результатом. Це знамените гегелівське визначення істини: істина – це не тільки процес наближення до дійсності (ідеї), але і її результат”.

Далі Гегель наводить приклади розуміння кожним новим поколінням поняття “абсолютного добра” як всезагального, яке у вигляді наявного світу вже (за Гегелем) здійснилося, хоча кожне наступне покоління вважає власним завданням досягти його (“абсолютне добро”) саме в перетворенні світу. Гегель вважає такі намагання як такі, що є з розряду ілюзій (заблудження). Хоча ілюзія, яку люди представляють за ідею, спонукає людей до діяльності (через пізнання), але ж кожний практичний чин людини переконує (у будь-якому разі мав би переконувати) людей у хибності (марності) сподівань на перетворення (покращення) світу, оскільки світ такий, який тільки і може бути, (наголосимо ще раз), – найпрекрасніший. Це вимагає вільного переконання в цьому, і саме таке переконання й буде нашим примиренням зі світом. Біда не в тому, наприклад, що людина розщепила атом, біда в тому, що, не розробивши технологію з використання атомної енергії до безвідходного виробництва, вона множить реактори на атомних електростанціях, як потенційну загрозу життю (невже аварія на ЧАЕС 26. 04. 1986 р. так нічому й не навчила?). На фоні сучасної продовольчої кризи перетворити Україну, яка на початку ХХ ст. була годувальницею Європи, на сьогоднішню Україну, яка “сплавляє” електроенергію, вироблену на атомних електростанціях! Чи не є це апокаліптичним “жартом” “правнуків поганих” (Т.Шевченко)? Найбільша ілюзія – це намагання пристосувати світ до себе, а не пристосуватися самій (людині) до світу. Адже діяльність до діяльності не є подібною, як показує Гегель. Діяльність – це пристосування до світу (примирення з ним через примирення із собою, а тим самим, і з Богом). Саме такий стан речей заслуговує на поняття справжньої діяльності; діяльність же з перетворення світу (пристосування його до себе) є несправжньою (“неістинною”, за Гегелем) діяльністю. Не відповідає така діяльність своєму поняттю і є злочином (Гегель).

І, нарешті, (§ 234 с. 418) – *сьомий раз*, – у нашому дослідженні щодо категорії примирення заключний. Гегель: “на той час як інтелект намагається брати світ лише таким, яким він є, воля, навпаки, прагне до того, щоб тепер зробити світ таким, яким він повинен бути... Тут виступають ті суперечності, в яких безвихідно заглинається точка зору моральності”. У черговий раз, про що йдеться? Повторимось. Світ такий, який він є, й іншим він бути не може; якби він міг бути іншим, він від самого початку був би іншим (це філософська точка зору, і з нею треба погодитись!). Але цей “печерний світ” епохи матриархату (верхній палеоліт, 20 тис. років тому) людину не влаштовує, і вона намагається пристосувати його (перетворити!), замість того, щоб пристосуватися самій до цього світу за його ж законами розвитку. Адже світ можна перемогти, лише підкорившись йому (тобто пізнавши його закони). Це з XVII ст., підказує нам Френсіс Бекон. Саме в примиренні зі світом знаходить “вирішення суперечність між людиною (“моральність” людини), з одного боку, і людиною (“воля” людини) – з другого. Гегелівською мовою це звучить так: “примирення полягає в тому, що воля у своєму результаті повертається до єдності теоретичної і практичної ідеї. Воля знає мету як свою, і інтелект розуміє світ як дійсне поняття... Справжньою сутністю світу є в собі й для себе суще поняття, і світ, таким чином, сам є ідеєю”, тобто ідеальне вираження сутності світу має місце в понятті. Адже знаємо від Гегеля, що ідея є первинною, вічною й незмінною. Розглядаючи цю

думку матеріалістично, бачимо, що світ (як “інобуття” ідеї) такий, який він є, саме таким і тільки таким може бути і тому жодним перетворенням не підлягає. Плasko-метафізичне розуміння перетворення світу в тому, що людина, збудувавши міста, тим самим уже перетворила світ, і це є прикрою помилкою. Згадайте землетрус у Португалії 1755 р., коли її столиця Лісабон унаслідок цього землетрусу зникла з лиця землі, і лише наполегливість португальців відновила Лісабон на тому ж самому місці наприкінці XVIII ст. Я вже не згадую про землетруси у Вірменії, Ташкенті останньої третини XX ст., які були не менш руйнівними.

Саме так відбувається примирення інтелектуалізованої (знаючої) волі (людини) зі світом свого буття, а “хитрість розуму” (Гегель) полягає в тому, що на зміну “печерному світу” приходять соціалізований (людині відповідний) світ. Шкода тільки, що за поспіхом (від нетерплячки) людина, великою мірою, пристосовуючись, “нищить” (Гегель) цей єдиний (собі на шкоду) світ. Цей “поспіх” у пристосуванні до світу Гегель називає “юнацтвом” людини, яке не личить “зрілому чоловіку”. Якщо відштовхнутись від цієї метафори, то складається враження, що людині судилося “старіти”, так і не досягнувши зрілого віку.

І останнє, чим завершує Гегель цей параграф і проблему примирення в цілому: “відповідність між світом таким, яким він є, і тим, яким він повинен бути, не є, однак, чимось застиглим і нерухомим, бо, на щастя, кінцева мета світу є лише остільки, оскільки вона постійно породжує саму себе, і між духовним і природним світом існує, крім того, ще й та відмінність, що останній постійно лише повертається до самого себе (тобто багатоякісність світу розкривається через його “розпредмечення” людиною. – В.Л.), у той час, як у першому, безумовно, має місце також прогрес”. “Опредмечення” сутнісних сил людини є діалектичним процесом “розпредмечення” сил природи; відмінність між матерією і духом полягає в тому, що матерія вже багатоякісна, але латентна, а дух в міру дозрівання (“юнак стає чоловіком”) набуває нових (невідомих юнакові) чоловічих якостей. До речі, щодо “прогресу”, то цьому поняттю, здається, судилося назавжди залишитися дискусійним [6].

Таким чином, задекларувавши (передмова до другого видання (“Енциклопедії філософських наук”) поняття примирення на рівні Абсолютної (спекулятивної) ідеї, Гегель надав категорії “примирення” філософського статусу закону діалектики, а відтак послідовно показав цю категорію (наповнив змістом) на рівні людини в стосунку до Бога, самої себе, співвідношення зі світом, проблеми пізнання і, нарешті, повертається знову до вирішення співвідношення кінцевого і безкінечного через призму примирення, тобто повертається на загальнофілософський рівень.

Тому, як на мене, єдино правильним (гегелівським) тлумаченням закону єдності протилежностей може бути лише примирення його протилежностей, бо хоч він і є суперечливим (напр., не завжди мають місце мирні конференції з розбіжностей між державами, але трапляються й воєнні дії між ними), все ж таки своє вирішення бачать народи світу у примиренні (тобто в компромісах). Якщо єдність у межах Землі неминуха – значить і примирення людей, що живуть на ній, теж.

1. История философии : Запад–Россия–Восток // Философия XV–XIX вв. / под ред. Н. В. Мотрошиловой. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1996. – Кн. II. – С. 465–546.
2. История диалектики : немецкая классическая философия / руков. авт. коллект. Т. И. Ойзерман ; редколлегия : А. С. Богомолов [и др.]. – М. : Мысль, 1978. – С. 264–274.
3. Гегель Г. В. Ф. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель // Энциклопедия философских наук : в 3 т. – М. : Мысль, 1975. – Т. 1. – С. 186–452.
4. Гегель Г. В. Ф. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель. – С.-Пб. : Наука, 2002. – С. 133. – Публ. по изд. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. – М. : Мысль, 1970. – Т. 1. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3.
5. Див. : Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т. 2. – С. 254–774.
6. Див. : Шеллинг Ф. В. Й. Система трансцендентального идеализма / Ф. В. Й. Шеллинг // Соч. : в 2 т. – М. : Мысль, 1987. – Т. 1. – С. 455–456.

Hegel kept the idea that world is identity (unity) of opposites (spirit and nature). He illustrated that idea various branches of reality in clouding the man. World is possible only as conciliation these opposites but isn't struggle between them. That idea is Marxist perversion of Hegel's philosophy.

Key words: law of unity of opposites, identity (spirit and nature), difference, opposite, opposition, absolute idea, conciliation (him. – Ausgleich), struggle.